

Estl-sv frgl nr 5.

Bondearbetets organisation m.m.

Berätta inte om hur det var i största allmänhet "i Estland", utan om t ex hur det var på Magnushof, på prästgården i hemsocknen, på Vippal hōe, på Lickesholm etc, resp på fars ställe i den eller den byn. Den som inte själv är gammal kan göra en god insats genom att fråga ut äldre personer. Uppgiv då alltid deras namn, byn och bondstället samt deras ålder jämte egen ålder och hemort. Angiv så noga som möjligt hvilken tid som avses i svarets olika delar (Ex: "före skiftet år 18..", "alltjämt kvar", "före min tid".).

I. Dagsverken på herrgårdarna: omfattning.

Detta måste skildras i flera omgångar: hur många dagar måste göras av "helbönder", "halvbönder" resp ännu mindre bönder (annorstädes kallade "helthemman", "halft-hemman" etc)? Redogör om möjligt för orden (på Ormsö: halvbōlsa el tolō ānars, resp nī, ätt och säx ānars man el stāngsman, eller i Rickul: ättans-bēndor el stāngser, resp siāxans- och fīrans-bēndor. Ännu andra? Hur många dagar i veckan hade hvar och en av dem att göra? Har man minne av hur dessa grupper av bönder fingo namn efter olika antal alnar, som de hade rätt till i ängarna? Hvilka dragare skulle medföras? Hur många dagar hade en "lösman"? Hade "bastumännen" aldrig några dagar?

Pågick de egentliga dagsverkena året runt, eller när gjordes uppehåll? Förekom det utom vid "talko" att någon var befriad från att medföra eget bröd? Hur ofta var det "talko"? Hvad brukade man ta med sig att äta? Dryck? Hvari bar man maten?

(Om arbeten utöver de normala dagsverkena, se längre fram i frågelistan.)

Språkliga benämningar: Kallades dagsverkena överallt för "gång"? Menade man överallt med ordet korda endast sådana arbeten som återkom till hvarje helt el halft bondställe i viss tur (alltså icke de vanliga dagsverkena)? Eller hvad menade man på Ormsö med kēr e kōrda? Brukades orden "fotdagar", "ökddagar"? Innebörd?

Vi måste nu ha en överblick av de särskilda arbetena på herrgården och hur de utfördes. Därvid bör angivas om arbetet ingick i "gången" (de vanliga dagsverkena), om det tillhörde "hjälpdagarna" ("hjälp") eller hade tillkommit ännu därutöver.

Hvilket var årets första arbete i "gången" på "hovet"?

Hur gick det till när "hovets" dynga kördes ut? Hvilken dag brukade det börja och när borde det av gammalt vara klart? Förekom några särskilda anordningar med sista dynglasset - liksom till en festlighet - eller några "uskor"?

Hur tillgick hös ängvallsrais, "hovets ängvallsrensa". Hvilka utförde det: pojkar mest? Hvilken dag av gammalt? Hvad skulle göras, hur gjordes det, hur fuskades det? Fick man betalt? Av hvem? Belopp?

Hur tillgick höslåttern på "hovets" ängvallar? Tid, arbetsstyrka? Män och kvinnor lika många och samma arbeten? Bildades arbetslag med gemensamt ansvar för vissa uppgifter? Hvar låg ängarna? Deras folkliga namn? Torra eller fuktiga? Arbetstider, matraster, förlustelser? Hvad innebar det att slå "uppå hovs vis"? Andra former av fusk?

Hur tillgick skörden av råg, korn, eventuellt havre och hvete? Brukade männen någonsin skära med skärar, resp. kvinnorna med lie? Höll herrgården alltid "talko" vid skörden? Berätta! När infördes bruket av lie för säds skörden, och hvar nyttjades de gamla skärorna längst? Hvilket år voro de för sista gången i bruk vid skörd över huvud taget?

Hur tillgick "ärjandet" på de vidsträckta "hovsgårdarna"? Delade man upp gårderna i stycken mellan olika bönder? Hade man i gammal tid alltid oxar att ärja med? Ärjde någonsin andra än kvinnor? Hur många omgångar måste man ärja herrgårdens jordar från våren till rågsådden på sensommarn? Hur utfördes harvningen: omedelbart, flera omgångar, av barn el kvinnor? Förekom rull och likn?

Hur skedde tröskningen i "hovsrian"? När borde detta arbete börja på hösten och när borde det vara slut? Någon viss dag i kalendern? Hur deltogo kvinnorna? Fick tröskfolket något med av den tröskade säden? Eller var det bara

"ripappen" som tog tull i tysthet? Hvilka bönder brukade utses till ripappar? Hur togs säden till vara? Hur mättes den? (Hur kallades måttskärlet?) Hvar förvarades säden? Hur kallades förvaltaren?

När började potatisodling i större skala på herrgårdarna? Hvilka arbetsbördor medförde denna odling för bondfolket? Var alla bonställen skyldiga att deltaga i potatisupptagningen - även de som hade gjort sin andel av tröskningen? Deltogo männen i upptagningen?

Hur fick herrgården bränsle? Ur hvems skog? Berätta om trädfällning, upphuggning, hemforsling, finklyvning? När fick man först handsågar? Var kvinnfolken med i skogen? Vid upphuggningen? Berätta om rishuggning, hemkörning och risets användning, hur man staplade lass med okvistade granar i botten och hur man eljes sökte lätta bördan av arbetet med "hovets" virke. Hur skaffades stockar, bräder o dyl till herrgårdens byggnader, båtar osv?

Ännu andra arbeten funnos, som bönderna måste vara med om för herrgårdens räkning. Hvilka herrgårdar hade inrättat postgång för sina behov, och hur utnyttjades bönderna härvid? Hvilken ersättning fingo de, eller hvilka arbeten sluppo de? Hade man post-körd, beting med vissa bönder eller med någon viss, som sen kunde skaffa sig följeslagare? Hvem höll postbåt? Hvem avlönade postmannen, då sådant föreko? Berätta om postfärder av äventyrligare slag! Berätta om andra sjötransporter för "hovets" räkning!

Berätta om gamla tiders långa vintertransporter till lands med häst och släde! Hvad gällde dessa resor till städer och hamnar? Hur genomfördes de? Hur skyddade körkarlen sig och hästen mot kölden? Hur fick de mat, foder och vid behov härbärge? Medfördes ett förråd av "träandror" på långa slädfärder? Ha kvinnorna kört fora?

Vid hvilken tid begynte herrgårdarna inrätta brännvinsbrännerier? Hvem skötte dessa och hur var de inredda? Hur tillgick bränningen? Hvilket arbete kunde bönderna åläggas vid "vinköken"? Deltogo även kvinnor? Hvilka krogar funnos i bygden? Var det bönder som anställdes såsom krögare? Hurdana villkor hade de? Hvert såldes överskottet? Hade bön-

derna med transportererna att göra? Det berättas, hur man tullade brännvinsfat med halmstrån, som insattes i fina borrhål (genom botten?), hvarpå man sög direkt. Berätta! (För den som har mycket att berätta finns en särskild frågelista om bränningen i Sverige i gamla tider.)

Till "kord-arbetena" hörde väl främst ladugårdssysslor-na? Hur många dagar räckte denna "kord" för ett större, resp mindre bondställe? Hur ofta återkom den? - På Ormsö t ex sägas 180 ställen ha deltagit. Innefattades däri även Kärrslätts kyrkbönder?

Hur många personer hade herrgården anställda vid ladugården, manliga resp. kvinnliga, förutom "kord-folket"? Hvem hade översta tillsynen och hur kallades han? Hur stor var kreatursbesättningen av olika slags djur: kor, tjurar, göd-oxar (deras benämning?), småkreatur, gäss, "partor", höns? Hade ingen herrgård några dragare fordom, vare sig draghästar el oxar? Hur många vagns- resp richästar funnos? När måste herrgården skaffa dragare?

Kallades "hovets" ladugård för "nötgård" liksom bondens? Fanns ordet kare-hö "karjhov"? Betydelse?

Hvilka byggnader funnos för de olika djuren? Beskriv, gärna med planritningar (på särskilda blad, nytt för hvarje byggnad, utan skrift bakpå!). Bås, spiltor, foderkrubbor, bindslen, hållare i väggen?

Hur många personer från byarna deltog dagligen i ladugårdsarbetet? Endast kvinnor? Var herrgårds-"karjasen" anställd mot lön eller var det kordarbete att valla "hovets" kor?

Hvilka olika arbeten hade "kordfolket" i ladugården? Utfodring: hur ofta om dygnet, tider, foderslag för olika kreatur, mängder ungefär, transporter av fodret till djuren? Renhållning m m. Exempel på fusk i arbetet. Orsaker därtill? Skildra utförligt mjölkningen, dess tider, beroende av årstid, vallning o likn. "Karjasen" och hans åligganden: vallning, tillverkning av klavar etc?

Hur togs herrgårdens mjölk till vara? Mjölkkärlen, deras renhållning, mjölkens silning, uppstötning på bestämd plats. Hvem tog emot mjölken? Fanns mejerist och "holländer"

el likn på hvarje herrgård? Deras resp uppgifter, byggnader, utrustning. Hur, av hvem och hur ofta kontrollerades mjölk-mängden för herrgårdens räkning? Förekom fusk därvid för någons räkning? Hvilka varor tillverkades av mjölk, och grädde för "hovets" räkning? Förbrukning och försäljning? Hade bondfolket något att göra därmed? Någon fördel därav?

Förekom direkta avgifter i varor el pengar till herrgården samtidigt med "gång" och "kord"? Gjorde ormsöborna "dagar" samtidigt med att de betalade "sädskatt" (eller hur den kallades) till herrgården?

Känner man ordet böls-säcke, böls-bäss? Fanns det flera liknande ord på böls- (förutom "bols-äng", som vi återkommer till)? Innebörden i dessa ord? Var det herrgården el prästgården, som skulle ha de varor orden avsåg? Skulle något annat "hov" än Magnushof årligen ha 6 "oxar"? Var det gödda ungtjurar eller livdjur?) Kallades de "skatt-oxar"? Hur bar man sig åt för att gemensamt kunna bekosta dessa?

Vid vilken tid (hvilket år) övergick man till att betala den årliga avgiften till herrgården delvis i pengar, delvis i arbete? Var det överallt fråga om 1/3 i arbete och 2/3 i pengar? Var bönderna mycket hågade att börja det nya betalningssättet? När övergick man till att betala enbart i pengar? Alla samtidigt?

Skyldigheter till prästgården.

Hvilka arbeten hade alla bondställen i socknen att göra för prästen? Hvilka särskilda arbeten i form av års-lång "gång" el turvis återkommande "kord" hade prästbönderna? Hvilka bönder hörde dit? (På Dagö: Svenskbyn i Reigisamt byn Pihla, på Ormsö: Kärrslätt, på Nuckö: Gutanäs. Ännu andra byar el vissa bönder i vissa byar?) Hur kallades prästgården? Fanns ordet präst-vælde "präst-väldet" dvs prästgodset? - Hvilka avgifter i varor fick prästen: smör, ägg, slaktdjur, spannmål o likn? Förekom det att prästbönderna fick ta emot tex nöthår till att spinna för prästens räkning, till golvmattor, till gåvor åt socknens fattiga el likn? Hur länge kvarlevde vana att betala skyldigheter till prästen med varor? När och hvarför upphörde sedvanan?

II. Hur utfördes böndernas herrgårdsarbete?

Här avses givetvis såväl "hove-" som "präst-"dagar.
- Glöm inte att nämna, om arbetet aldrig utfördes av män, resp aldrig av kvinnor.

Hur dags skulle herrgårdsarbetarna samlas? "Vid sol-uppgången"? Hvilken tid avsågs i praktiken med detta uttryck, om det begagnades? Hvar skulle folket samlas: vid någon särskild byggnad, körd-huse ("körd-huset")? Hvem tog smot dem där? Hur kallades han: ampman, kubjas'n, späktorn? Förekom någonstädes ordet "sommar-kubjas"?

Hvilka arbetsredskap skulle då medföras till skilda arbeten under årets lopp? Hvilka dragdjur skulle vara med? Skulle bonden ha med sig foder också? Hvilka fordon kunde bonden behöva för att transportera redskap och foder? Fanns det någonstans där man kunde ställa in sina redskap över natten, där dragarna kunde få stå (om man hade långt till hembyn), och där arbetshjonet självt kunde få sova (under samma förutsättning)? Giv exempel på avstånd till arbetsplatsen? Gav man sig hem om natten, då arbetet pågick t ex på avlägsna hövallar som Kellsken?

Bildade män och kvinnor av sig själva arbetslag på något sätt, el indelades arbetsfolket godtyckligt av arbetsledaren? Hur kontrollerades arbetstakten under dagens lopp? Hur skedde pådrivningen? Hur utnyttjades tillfällena då ingen av arbetsförmännen var inom synhåll?

Ansåg prästbönderna att de hade det bättre el svårare än "hovsbönderna"? Hvilka faktiska olikheter kan det ha funnits?

III. Bondfolkets arbete på egen torva.

I denna frågelista behandlas inte frågan om bondens jordinnehav, dess omfattning och ägoslag, men man kan inte undgå att då och då komma in på dithöriga ting. Särskilt vill man här ha belysande exempel på männens, resp kvinnornas (barnens och de gamlas) arbete med det egna jordbruket. (För den som har mycket att berätta härom medföljer Lands-

målsarkivets frågelista M 146.) Vidare efterfrågas vissa former av gemensamt arbete för hela byn som i så hög grad präglade det gamla bylivet.

Hur fick man arbetskraften att räcka, då både män och kvinnor fordrades på herrgården? Ge belysande exempel på tillgången på folk i bondstugorna i äldre tid. (Nämn, hvilken tid som avses.) Då "gårdorna" ännu var uppdelade i långa, smala "åkrar" (el hur de kallades på skilda håll), så måste ett stort antal sysslor börjas inte bara på samma dag, utan på samma klockslag. Ett sådant arbete kunde väl inte gärna sättas i gång samma dag som herrgården begynte ett av sina mest folkkrävande arbeten? Hur anpassade sig bonden efter herrgården? Hur gick det med små familjer på stället med relativt stor arbetsskyldighet eller med särskilt många småbarn under arbetsåldern? Vid hvilken ålder fick en pojke (en flicka) börja delta i "gång" och "kord"?

Beskriv arbetet i hvad som kallades "bols-ängar" (el "hops-ängar"?). Hur fördelades slåttern där före arbetets början? Mätte man med stång längs ena (lättillgängligaste sidan av hövallen? Eller hur bar man sig åt? Fick olikstora bondställen lika många alnars bredd att slå? Vet man hur många "stänger" hela byns ängsmark utgjorde? Hade man alltid samma ställe i ängen att slå? I vilken ordning bytte man eljes stycke? Årsvis? Och hur fördelades grödan efter slåttern? Genom lottning? Beskriv i så fall utförligt, hur och av vilka detta gjordes. Hvem drog lotterna? Beskriv gemensam gårdsgårdshållning (förekom märkning av egen andel genom "husmärke" i trindorna el likn), gemensamt vägarbete, byggnad av brotrumma o likn, gemensamt innehav av kvarnar o likn.

IV. Böndernas tjänstefolk.

Under vilka förhållanden behövde en bonde anställa extra hjälp? Har det märkts någon olikhet i detta fall om man jämför senare tider med gamla dagar då man i större utsträckning bodde ihop i "storfamilj" med flera gifta söner i samma bröd som en åldrig familjefar? Hvilka var det i byarna som brukade ta tjänst hos bönderna? Sökte

man sig alltid till annan by (annan bygd, socken)? Ofta hos släkten?

Förekom det (giv i så fall exempel), att bonden tog "dräng" eller "magd" för hela året? Fanns andra benämningar på dem än "årsdräng" och motsvarande? Hvilken tid på året skiftade bönderna tjänstfolk? Hade tjänarna då någon ledig vecka? Hur tillbragtes den i så fall? När anställde man "sommarfolk"? Betyder "sommarhjon" alltid kvinnlig tjänare, eller kunde ordet också avse en "sommarman"? Från vilken dag på året anställdes sommarfolket, och hvilken dag slutade de tjänsten.

Hvilken lön hade de i gamla tider, man resp kvinna? Hade de överhuvudtaget någon penninglön alls i äldsta tid man minns? Hvilka varor fingo de årligen? Hade man i våra dagar övergått till uteslutande penninglön?

Hur hade tjänstfolket nattkvarter (sommar, resp vinter) Hvar åto de? När hade de ledigt? Hvilken skillnad gjordes mellan tjänarna och bondens barn?